

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-160>

УДК 338.1

ЕКОНОМІКА ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НАСЛІДКИ ТА МОЖЛИВІ КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

ECONOMY OF THE WAR IN UKRAINE: CONSEQUENCES AND POSSIBLE COMPETITIVE ADVANTAGES IN THE POST-WAR PERIOD

Біла Ірина Сергіївнакандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2000-6198>**Ілюхіна Василина Вікторівна**старший викладач,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8788-7875>**Bila Iryna**

National University of Kyiv Mohyla Academy

Iliukhina Vasylyna

Dragomanov Ukrainian State University

У статті визначено, що збройна агресія росії проти України має екзистенційний характер, тобто є загрозою фізичному виживанню держави. Досліджено наслідки війни на бізнесовий сектор і сектор домогосподарств, а саме – втрати персоналу; зменшення завантаженості виробничих потужностей; енергетичні проблеми; зміна логістики; втрати агросектору і металургії; звуження інвестиційного попиту; погіршення якості життя; еміграція населення; помірне зростання реальних доходів; зменшення споживання домогосподарств без зростання заощаджень; переформатування ринку праці. Підкреслено, що нестабільне середовище продукує не тільки негативні наслідки для життєдіяльності означених секторів, але й дає поштовхи для розвитку. Визначено, що формування конкурентних переваг через відновлення людського капіталу, модернізацію виробництва та активне впровадження інновацій може забезпечити стійкий економічний розвиток.

Ключові слова: війна, збройна агресія, бізнес, сектор домогосподарств, конкурентні переваги.

The article is devoted to the main aspects of the war economy in Ukraine. It was determined that Russia's armed aggression against Ukraine has an existential nature, that is, it is a threat to the physical survival of the state, a tool for destroying democracy, freedom of choice, and national identity. It has been studied that the war had a negative impact on business, manifested through: personnel losses and an increase in the shortage of highly qualified personnel; reducing the level of utilization of production facilities; energy problems caused by shelling of the power plant; change of logistics; excessive losses of metallurgical enterprises; narrowing of investment demand; significant losses in the agricultural sector. The negative impact of the war on the household sector results in the following consequences: deterioration of the quality of life; population emigration; moderate growth of real incomes and deepening inequality in household incomes; a decrease in household consumption without an increase in savings; reformatting of the labor market. The article emphasizes that an unstable environment produces not only negative consequences and additional risks for the life of the business sector and the household sector, but also provides impetus and incentives for development. After the war, the national economy can reveal a number of competitive advantages that are key to its stabilization and further development. Some of these advantages are determined by the specific context of the post-war period: infrastructural recovery, innovation opportunities, industrial modernization and the potential for new markets. However, it is important to consider that post-war competitive advantages may be temporary and gained at the expense of broad support from the international community, and therefore success will lie in the country's ability to use this period for sustainable and rational development. The formation of competitive advantages through the restoration of human capital, the modernization of production and the active implementation of innovations can ensure sustainable economic development and increase the country's competitiveness in the international market.

Key words: war, armed aggression, business, household sector, competitive advantages.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року кардинально змінило життя українців: принципово трансформувалися буденність, соціальна взаємодія, відношення до влади, патерни поведінки. Якщо у 1991 році перед Україною був виклик, чи зможе вона встояти як незалежна держава, то тепер, через 30 років, риторика змінилась, основним викликом цієї війни є змога української держави вижити, залишитися дієздатною та створити такий економічний базис, що дозволить раз і на завжди долучитися до європейської спільноти, розірвавши болючі зв'язки з радянським минулим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика економіки війни в Україні є найактуальнішою темою, яка привернула увагу наукової спільноти. Так, дослідження наслідків і викликів війни в Україні знайшли своє відображення у наукових працях таких вітчизняних вчених-економістів: В. П. Антонюк, В. В. Близнюк, В. В. Венгер, Л. М. Горбач, Б. М. Данилишин, Н. О. Ковальчук, С. В. Онищенко, І. С. Піляєв, Є. В. Редзюк, Н. І. Романовська М. І. Скрипниченко та інших. Не можна не відмітити публікації фахівців державних і приватних інституцій – ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Національного інституту стратегічних досліджень, Центру економічної стратегії, Київської школи економіки, Gradus Research тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, не зважаючи на значну кількість публікацій і їх наукову цінність, чимало теоретичних і практичних аспектів проблематики потребують подальших досліджень. Це стосується зокрема визначення наслідків та можливих конкурентних переваг України в повоєнний період.

Мета статті – розглянути наслідки збройної агресії росії проти України через призму бізнесового сектору та сектору домогосподарств, ідентифікувати конкурентні переваги України в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройну агресію росії проти України називають екзистенційною війною, як війну передовсім матриць, а не лише боєприпасів [1], як війну на більш значущих понятійних рівнях – війну українського простору свободи та російського простору рабства [2]. Такі війни загрожують не тільки фізичному виживанню національних держав, але підривають засади існування демократії, заперечують національні цінності, свободу індивідуального та суспільного вибору власного шляху окремими

державами, намагаючись зруйнувати їхню ідентичність [3, с. 20].

В рамках Звіту про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України проводиться оцінка як прямих збитків, тобто шкоди, що завдана фізичній інфраструктурі України внаслідок війни, так і непрямих – змін в економічних потоках внаслідок війни; втрат доходів різних сфер економіки, додаткових витрат, пов'язаних з війною, майбутніх втрат, які економіка зазнає внаслідок війни. За даними на січень 2024 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення росії, зросла до \$155 млрд (за вартістю заміщення) [4]. В свою чергу сума непрямих збитків завданих Україні через становлять (станом на червень 2023 року) \$265,6 млрд, в тому числі найбільше збитків зазнали активи підприємств та промисловість (19,4% або \$51,5 млрд), а також АПК та земельні ресурси (15,2% або \$40,3 млрд) [5]. Стає зрозумілим, що втрати економіки України значні, реальні збитки перевищують задокументовані, оскільки стосуються явищ і процесів, які важко оцінити в умовах воєнної агресії, що продовжується. Тільки за офіційними статистичними даними падіння ВВП у 2022 році склало 29,1% [6], і не дивлячись на прогнозоване і досягнене зростання ВВП у 2023 році, економічна реальність залишається складною та турбулентною.

Аналізуючи наслідки воєнної агресії рф для економіки України варто, на наше переконання зупинитися на таких важливих моментах:

1) Війна негативно вплинула на бізнес. Серед основних «тригерів», які відчув бізнес можна відмітити:

– втрати персоналу і збільшення дефіциту висококваліфікованих кадрів (внаслідок міграційних процесів, внутрішніх переміщень, залучення працівників до лав ЗСУ чи місцевої оборони, участі у волонтерській діяльності, релокації підприємств тощо);

– зменшення рівня завантаженості виробничих потужностей (для прикладу, результати роботи будівельної галузі, яка є однією із важливих елементів в структурі відбудови економіки, на кінець 2023 року, демонструють втрати 30% виробничих потужностей при рівні завантаженості підприємств – від 10 до 40% [7]. Станом на початок листопада 2023 року рівень завантаженості виробни-

чих потужностей промислових підприємств України в середньому становив 62,9% [8]);

– енергетичні проблеми, які зумовлені обстрілами енергетичної інфраструктури (згідно звіту програми розвитку ООН станом на 30 квітня 2023 року загальна потужність генерації, тобто вироблення електрики, зменшилася більш ніж удвічі. Найбільше постраждала манєврова потужність – електрика, яку виробляють теплоелектростанції та теплоелектроцентралі – їхні потужності скоротилися на 68%. Крім того, гідрогенерація зменшилася майже на 30%, а "зелена" електрогенерація на 24%. Окрім виробничих потужностей, зазнали пошкоджень і розподільчі станції – були пошкоджені або зруйновані 42 з 94 критично важливих високовольтних трансформаторів. За оцінками Світового банку, збитки, завдані інфраструктурі електро-, газо-, теплопостачання та видобутку вугілля, перевищують 10 млрд доларів США [9]);

зміна логістики (втрати зупинки підприємств та часткова руйнація «ланцюгів» постачання за різними підрахунками на місяці складають 7–10 млрд доларів – це нестворене ВВП. Нині Україна контролює найбільші порти, на які у довоєнний період припадало понад 85% морського вантажообігу: Миколаївський, Ольвію, Одеський, Чорноморський і Південний, повноцінно працюють та збільшують вантажопереробку три невеликі порти у гирлі Дунаю: Ізмаїльський, Ренійський та Усть-Дунайський, які забезпечують трохи менше, ніж 5% експорту. В той же час вантажні перевезення залізницею у 2022 році скоротилися на 65,3%, фактично перервалися транзитні перевезення міжнародними коридорами сполученням Азія – Європа, а обмеження пропускної спроможності, в проведенні контрольних процедур та технологічні обмеження виступають стримувальним фактором для використання даного виду транспорту. Закриття повітряного простору унеможлиблює операційну діяльність як українських, так і іноземних авіакомпаній, зокрема для перевезень вантажів, а руйнація 12 аеродромних комплексів оцінюється близько 200 млрд грн [10]);

– непомірні втрати металургійних підприємств (*металургійна промисловість* скоротилася на 70% у 2022 році внаслідок руйнування та тимчасової окупації виробничих потужностей; розірваних виробничих ланцюгів вертикально інтегрованих компаній та блокування логістичних шляхів що ускладнило та збільшило ціну транспортування продукції [11]);

– звуження інвестиційного попиту (останнє зумовлено високими процентними ставками при достатньо високому кредитному попиті, складними умовами отримання кредитів. Так, 48% підприємств МСБ зауважують, що для розвитку їм необхідне додаткове фінансування. Діюча державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» хоч і дозволила більш ніж 50 тис. підприємств сільського господарства, торгівлі та промисловості отримати понад 154 млрд грн, однак повністю не здатна покрити потребу в кредитних ресурсах [12]);

– значні втрати агросектору (останні пов'язані із зменшенням посівних площ; знищенням транспортної інфраструктури і крадіжки с/г технік; руйнування складів із паливом, необхідним для посівної; знищення зерносховищ та продовольчих складів. Згідно із розрахунками Центру досліджень продовольства та землекористування при Київській школі Економіки (KSE Agrocenter), український аграрний сектор зазнав 40,2 млрд доларів США прямих та непрямих збитків внаслідок повномасштабної війни. Зазначається, що українська галузь сільського господарства зазнала 8,7 млрд доларів прямих збитків, а найбільше збитків – \$6 млрд – припадає на знищену та пошкоджену сільськогосподарську техніку і сховища для виготовленої продукції [13].

Розглядаючи вплив війни на бізнес в Україні варто відмітити, що нестабільне середовище продукує не тільки негативні наслідки для його життєдіяльності та несе високі ризики, але й дає надії на позитивне зростання, поштовхи та стимули для розвитку. Останнє підтверджує дослідження Gradus Research «Український бізнес та суспільство під час війни», що поводитись у травні 2023 року, згідно якого, не дивлячись на те, що 31% респондентів очікують, що війна триватиме понад 5 років, 50% бізнесу працює як і раніше (порівняно із 22% у липні 2022 року); 29% бізнесу частково або повністю трансформувалася (проти 13% у липні 2022 року); 70% лишається в межах України (проти 72% у липні 2022 року) [14].

2) Війна негативно вплинула на сектор домогосподарств. Серед основних «тригерів», які він відчув можна відмітити:

– погіршення якості життя (згідно з дослідженням Gradus, у травні 2023 року 85% опитуваних зазначили про недостатній дохід для забезпечення якісного життя; 53% опитуваних мають дохід менше 10000 грн; незадоволення рівнем безпеки 47%, наявним правовим полем та регулюванням – 31%, освітньою

системою – 30%, системою охорони здоров'я – 40%, екологічною ситуацією – 55% [15]);

– еміграція населення, що стає загрозою для майбутньої відбудови економіки (за даними Центру економічної стратегії, станом на кінець червня 2023 року за межами України через війну перебуває 5,6– 6,7 млн українців. Згідно з даними Європейської служби статистики, станом на травень 2023 року, найбільша частка українських біженців перебуває в Німеччині (27%) та Польщі (24%). Значна частка українських біженців втратила велику частину своїх доходів після початку повномасштабного вторгнення, зокрема, частка біженців, яким вистачало на базові та дорогі речі, скоротилася з 27,8% до війни до 6% станом на травень 2023 року; частка тих, кому вистачало лише на їжу, зросла до 24,6% – це на 16,3 п.п. більше, ніж до війни. За прогнозами за кордоном можуть залишитись від 1,3 млн до 3,3 млн українців, що пов'язано із тривалістю воєнних дій та подальшою адаптацією біженців до життя за кордоном. Неповорнення емігрантів матиме суттєвий вплив на вітчизняну економіку – втрата від 2,7% до 6,9% ВВП щороку [16]);

– помірне зростання реальних доходів та поглиблення нерівності в доходах домогосподарств (фінансовий стан домогосподарств поступово поліпшується у 2023 році, порівняно із попереднім роком, що пов'язано із вагомою бюджетною підтримкою, поступовим підвищенням заробітної плати працівникам приватного сектору [17]. Однак, варто зазначити, що фінансовий стан домогосподарств залишається складним, в тому числі за рахунок накопичених боргових зобов'язань за попередній рік, інфляційного тиску, високого рівня тіньової економіки тощо.);

– зменшення споживання домогосподарств без зростання обсягів заощаджень (за даними Державної служби статистики України обсяг кінцевих споживчих витрат домогосподарств скоротився у 2022 році на 10% порівняно із 2021 роком [6]. На думку Б. Данилишина, і з цим неможливо не погодитися, в Україні склалася критична ситуація з заощадженнями населення, які тільки у 2021 році взагалі припинили приріст, скоротившись на 82 млрд грн, що становить 1,5% ВВП [18]. Стає зрозумілим, що результати наступних років цілком відповідають встановленим тенденціям, що значно звужує простір для забезпечення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, необхідних для відбудови економіки України);

– переформатування ринку праці (останнє пов'язано в т.ч. з підвищенням вразливості працівників; із змінами в пропозиції праці – підвищеною смертністю людей працездатного віку, збільшенням чисельності мігрантів за кордон, зростанням числа працівників з обмеженими можливостями, збільшенням пропозиції жінок на ринку праці, в т.ч. через відкладення шлюбу та народження дітей через війну, тощо).

Зміни, які відчувають на собі домогосподарства України, несуть певні ризики для їх майбутнього. Однак, не зважаючи на випробування, домогосподарства цілком раціонально оцінюють поточну ситуацію і розвиток подій, продовжують бути оптимістично налаштовані на зміни, шукають механізми адаптації до труднощів – економія грошових ресурсів, дистанційна зайнятість, знаходження додаткових джерел доходів, поширення самозайнятості громадян, організація онлайн-навчання школярів, формування активної громадянської позиції тощо.

Після завершення активної фази війни, економічне відновлення стане пріоритетом для України, як запорука її подальшого виживання та здобуття гідного місця в спільноті європейських країн. Зазвичай, процес відбудови потребує значних зусиль, але допомога західних партнерів може стати ключовим фактором в успішному відновленні економіки та формуванні нових конкурентних переваг національної економіки. Фінансувати повоєнне відновлення національної економіки передбачено з усіх можливих джерел. Для цього українською владою було створено низку фондів: Гуманітарний фонд; Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури; Фонд підтримки малого та середнього бізнесу; Фонд відновлення та трансформації економіки; Фонд обслуговування та погашення державного боргу. Також власне для відбудови створено окремий Фонд відновлення України [19]. Європа активно сприяє акумулюванню коштів для відновлення України, зокрема для цього енергетичним співтовариством створено для України Фонд відновлення зруйнованої російською війною енергетичної інфраструктури, донорами якого переважно стануть держави-члени ЄС. Наповнювати ці фонди Україна насамперед сподівається через на допомогу країн-партнерів та міжнародних інституцій, зокрема Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку. Окремим напрямом виступає

допомога великих міжнародних компаній та благодійних фондів.

Людський капітал є і буде при відновленні економіки однією із основних конкурентних переваг України. Останнє включає в себе розвиток освіти, навчання нових навичок та підтримку науково-дослідницької діяльності. Заходи з підвищення кваліфікації та розвитку інноваційного мислення серед населення, що можуть стати основою для майбутнього економічного розвитку. Паралельно має відбуватися процес повернення втраченого, через вимушену міграцію, людського ресурсу.

Ще однією ключовою сферою для відновлення є енергетичний сектор. Інвестиції у сучасні технології та підвищення ефективності виробництва енергії можуть забезпечити сталість та незалежність енергетичної системи країни. Використання відновлювальних джерел енергії та розвиток новітніх технологій в енергетичному секторі можуть стати конкурентною перевагою.

Модернізована переробна промисловість, зокрема, максимальна обробка продукції аграрного сектору стане конкурентною перевагою при спрямуванні допомоги в розвиток галузі і проведення відповідно стимулюючої економічної політики. Модернізація виробництва та впровадження новітніх технологій

у сільському господарстві можуть підвищити продуктивність та забезпечити стабільність виробництва.

Особливу увагу слід приділити тотальній модернізації підприємств на інноваційній основі, зокрема на територіях, які найбільше постраждали від воєнних дій. Залучення новітніх технологій, оптимізація виробничих процесів та створення інноваційного бізнес-середовища може призвести до виникнення нових конкурентних переваг, а в результаті посилить інтерес інвесторів до даного перспективного регіону.

Висновки. Таким чином, відновлення економіки після війни за допомогою західних партнерів може стати успішним за умови раціонального та стратегічного напрямку використання цієї допомоги. Однією з ключових умов для формування конкурентних переваг є активне впровадження інновацій. Залучення доцільних технологій, впровадження нових методів управління та створення інноваційних продуктів можуть значно покращити конкурентоспроможність економіки. Формування конкурентних переваг через відновлення людського капіталу, модернізацію виробництва та активне впровадження інновацій може забезпечити стійкий економічний розвиток та підняти конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дроздов О. Екзистенційна війна – це вирок. URL: <https://glavcom.ua/columns/ostapdrozdov/ekzestentsijna-vijna-tse-virok-959854.html> (дата звернення: 10.12.2023).
2. Сиротюк Ю. Екзистенційна війна. URL: <https://ukrnationalism.com/publications/4361-ekzystentsiina-viina.html> (дата звернення: 10.12.2023).
3. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
4. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд – оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku> (дата звернення: 14.02.2024).
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf (дата звернення: 19.12.2023).
6. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.12.2023).
7. У процесі відбудови України знадобляться великі обсяги якісних будівельних матеріалів: але зараз галузь в кризі. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/u-protsesi-vidbudovy-ukrainy-znadobliatsia-velyki-obsiah-yakisnykh-budivelnikh-materialiv-ale-zaraz-haluz-v-kryzi> (дата звернення: 22.12.2023).
8. Данилишин Б. Податки, валюта, бюджет, очікування бізнесу. У якому стані економіка України входить у зиму. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/podatki-valjuta-bjudzhet-ochikuvannja-biznesu-u-jakomu-stanivkhodit-u-zimu-ekonomika-ukrajini-967077.html> (дата звернення: 24.12.2023).
9. Стасюк А. "Ймовірність блекауту не перевищує 15–20%". Чи готова українська енергетична система до нових обстрілів РФ. URL: <https://suspilne.media/581851-jmovirnist-blekautu-ne-perevisue-15-20-ci-gotova-ukrainska-energeticna-sistema-do-novih-obstriliv-rf/> (дата звернення: 22.12.2023).

10. Берестенко В. Як логістика адаптувалася до війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/24/702529/> (дата звернення: 22.12.2023).
11. Криволап К. Як війна змінила економічну географію країни. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/10/19/705648/> (дата звернення: 26.12.2023).
12. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. URL: <https://fistream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analytika/> (дата звернення: 22.12.2023).
13. Українське сільське господарства зазнало \$40,2 мільярда збитків через війну – KSE. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3712702-ukrainske-silske-gospodarstva-zaznalo-402-milarda-zbitkiv-cerez-vijnu-kse.html> (дата звернення: 27.12.2023).
14. Український бізнес та суспільство під час війни: Gradus Research. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/> (дата звернення: 22.12.2023).
15. Як змінився рівень якості життя в Україні через війну: Gradus Research. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/> (дата звернення: 28.12.2023).
16. Вишлінський Г., Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/category/research-list/page/3/> (дата звернення: 28.12.2023).
17. Інфляційний звіт. Жовтень 2023. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=6 (дата звернення: 22.12.2023).
18. Данилишин Б. Щодо ситуації в економіці та на фінансових ринках. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylyshyn/512522_shchodo_situatsii_ekonomitsi.html (дата звернення: 22.12.2023).
19. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 17.12.2023).

REFERENCES:

1. Drozdov O. (2022) Ekzestentsiina viina – tse vyrok [Existential war is a sentence]. Available at: <https://glavcom.ua/columns/ostapdrozdov/ekzestentsijna-vijna-tse-virok-959854.html> (accessed December 10, 2023)
2. Syrotiuk Yu. (2021) Ekzystentsiina viina [Existential war]. Available at: <https://ukrnationalism.com/publications/4361-ekzystentsiina-viina.html> (accessed December 10, 2023)
3. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. (2019) Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl : monohrafiia [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning: monograph]. Kyiv : NISD, 2019. 560 p. [in Ukrainian]
4. Zahalna suma zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy, zrosla do maizhe \$155 mlrd — otsinka KSE Institute stanom na sichen 2024 roku [The total amount of damage caused to the infrastructure of Ukraine has increased to almost \$155 billion – KSE Institute estimate as of January 2024]. Available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (accessed February 14, 2024)
5. Zvit pro priami zbytky infrastruktury ta nepriami vtraty ekonomiky vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii Rosii proty Ukrainy stanom na cherven 2023 roku [Report on direct damage to infrastructure and indirect losses to the economy from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf (accessed December 19, 2023) [in Ukrainian]
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed December 22, 2023)
7. U protsesi vidbudovy Ukrainy znadobliatsia velyki obsiahy yakisnykh budivelnykh materialiv: ale zaraz haluz v kryzi [In the process of reconstruction of Ukraine, large volumes of high-quality construction materials will be needed: but now the industry is in crisis]. Available at: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/u-protsesi-vidbudovy-ukrainy-znadobliatsia-velyki-obsiahy-iakisnykh-budivelnykh-materialiv-ale-zaraz-haluz-v-kryzi> (accessed December 22, 2023)
8. Danylyshyn B. (2023) Podatky, valiuta, biudzhet, ochikuvannia biznesu. U yakomu stani ekonomika Ukrainy vkhodyt u zymu [Taxes, currency, budget, business expectations. What is the state of Ukraine's economy going into winter?]. Available at: <https://glavcom.ua/economics/finances/podatki-valjuta-bjudzhet-ochikuvannja-biznesu-u-jakomu-stani-vkhodit-u-zimu-ekonomika-ukrajini-967077.html> (accessed December 24, 2023)
9. Stasiuk A. (2023) "Imovirnist blekautu ne perevyshchuie 15–20%". Chy hotova ukrainska enerhetychna sistema do novykh obstriliv RF [“The probability of a blackout does not exceed 15–20%.” Is the Ukrainian energy system ready for new attacks on the Russian Federation?]. Available at: <https://suspilne.media/581851-jmovirnist-blekautu-ne-perevisue-15-20-ci-gotova-ukrainska-energeticna-sistema-do-novykh-obstriliv-rf/> (accessed December 22, 2023)

10. Berestenko V. (2023) Yak lohistyka adaptuvalasia do viiny [How logistics adapted to war]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/24/702529/> (accessed December 22, 2023)
11. Kryvolap K. (2023) Yak viina zminyła ekonomichnu heohrafiu krainy [How the war changed the economic geography of the country]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/10/19/705648> (accessed December 26, 2023)
12. Ukrainskyi biznes pid chas viiny: realna analityka ta perspektyvy na maibutnie u 2024 rotsi [Ukrainian business during the war: real analytics and prospects for the future in 2024]. Available at: <https://finstream.ua/ukrayin-skyj-biznes-pid-chas-vijny-analityka/> (accessed December 22, 2023)
13. Ukrainske silske hospodarstva zaznalo \$40,2 miliarda zbytkiv cherez viinu – KSE [Ukrainian agriculture suffered \$40.2 billion in losses due to the war – KSE]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3712702-ukrainske-silke-gospodarstva-zaznalo-402-milarda-zbitkiv-cerez-vijnu-kse.html> (accessed December 27, 2023)
14. Ukrainskyi biznes ta cuspilstvo pid chas viiny: Gradus Research [Ukrainian business and society during the war: Gradus Research]. Available at: <https://gradus.app/uk/open-reports/> (accessed December 22, 2023) [in Ukrainian]
15. Yak zminyvsia riven yakosti zhyttia v Ukraini cherez viinu: Gradus Research [How the level of quality of life in Ukraine changed due to the war: Gradus Research]. Available at: <https://gradus.app/uk/open-reports/> (accessed December 28, 2023) [in Ukrainian]
16. Vyshlinskyi H., Mykhailyshyna D., Samoiliuk M., Tomilina M. (2023) Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi zvit. Tsentр ekonomichnoi stratehii [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them? Final report. Center for Economic Strategy]. Available at: <https://ces.org.ua/category/research-list/page/3/> (accessed December 28, 2023) [in Ukrainian]
17. Inflatsiynyi zvit. Zhovten 2023. Natsionalnyi bank Ukrainy [Inflation report. October 2023. National Bank of Ukraine]. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=6 (accessed December 22, 2023) [in Ukrainian]
18. Danylyshyn B. (2022) Shchodo sytuatsii v ekonomitsi ta na finansovykh rynkakh [Regarding the situation in the economy and financial markets]. Available at: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/512522_shchodo_situatsii_ekonomitsi.html (accessed December 22, 2023)
19. Uriadovyi portal [Government portal]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini> (accessed 17.12.2023)